

מוות בכינרת

יומן יוני-יולי 2022

מצד אחד זה נורא, מצד שני זה מוסיף יופי לטרגדיה, שבתי תמר בחרה לסיים את חייה בכינרת. הכינרת הייתה תמיד המופלא. השיאים של חיינו היו הנסיעות אליה. כשה"תכלת שוקטה" הייתה מתגלה בשמשה הקדמית ובכל הרווח הפתוח שמאחור בג'יפ 42 (ג'יפ ממלחמת העולם השנייה), היינו, כל המשפחה, פוצחים ב"הוי כינרת שלי...". כשהופיע הגלשן הראשון על הכינרת, הבחנו בו ממרפסת הדירה ששכרנו באכסניה הסקוטית. גם זה היה פלא; הדבר הקרוב ביותר להליכה על המים. ילדינו, יעל, תמר ונמרוד, היו בדיוק בגיל שכבר נמאס להם לעמוד עם חכה או לתפוס סרטנים, והתאים להם ללמוד משהו חדש. אז התנפלנו על הגולש בשאלות: איך משיגים כזה ואיפה לומדים? עד מהרה התארגן קורס בחוף גולן. אהרון והילדים וגם בני הדוד מנורווגיה, שהיו אֶתְנו, למדו, והגלישה נכנסה לחיינו. היא קבעה את סדר היום: הכול היה מותאם לשעות הרוח, שלא תמיד באה בזמן, וכפתה שעות של ציפייה דרוכה על החוף עד שרואים "ברבורים", כלומר גלונים של קצף המראים שהרוח שיצאה מהים התיכון בבוקר הגיעה לכינרת. עם הלהט הזה אין פלא שתמר ויעל היו לאלופות הכינרת. רק יעל התמקמה מול הכינרת והמשיכה בגלישה אינטנסיבית ובהוראת גלישה, אבל גם תמר ונמרוד המשיכו לגלוש מפעם לפעם. כך היה גם בחג השבועות, לפני כמה חודשים; תמר לקחה גלשן, אוכל, מים וספר שירים, וירדה כהרגלה לחוף גינוסר.

*

עד גיל 25 לא רציתי ילדים ועשיתי כמה וכמה הפלות, כדי להמשיך לחיות חיי התבודדות, בשניים, בתדר של השראה מתמדת. וגם כי לא רציתי לתת למישהו אחר ילדות כמו זו שעברה עליי. עם מלחמת ששת הימים, משהו השתנה. ויתרנו על תוכניותינו לנסוע בעולם הגדול, בעיקר אל הנחלים השוצפים בניו־זילנד, והחלטנו להרגיע, לעבור ל-slow life, לבנות בית אמתי. בית אמתי כולל צאצאים. שלושת ילדינו נולדו שנה אחר שנה בעוד אני מנסחת בכתב מצוות עשה ולא תעשה של גידול ילדים. ראשית גזרתי על עצמי לא לכתוב שירה אלא להשקיע את ההשראה בבית; במקום לפרוש ולהתמקד בסדקים שבקיום, להיות חיובית ולגדל את הילדים בחדוות הטבע. תמר גדלה באווירה של "הכול בסדר עם העולם". היא אמנם הייתה שתקנית, אבל שְׁמֵחָה. פעם, כשיעל, תמר ונמרוד היו בתיכון והתכוונו לנסיעה הכמעט יומימית לחוף תל אביב, אל מועדון הגלישה שהיה

בדולפינריום, נשאה תמר בת ה-16 את הגלשן שלה על הראש כדי להעמיס אותו על הג'יפ. ובדרך, כשעברה במטבח וכולה חדות נעורים, היא הגיבה לחדשות על אודות מֶכָּר שלנו שהיה בדיכאון: "זה בגלל שהוא לא הולך לגלוש!".

הגלישה הייתה חלק מחייה, זה היה הדבר שעושים כדי לצאת מראיית שחורות; לקחת גלשן ולתפוס רוח טובה. בים התיכון או בכינרת האהובה. ואכן, זה הדבר האחרון שעשתה. אולי באמת רצתה לשפר את מצב הרוח ולא לטבוע.

אילו הכינרת יכלה לדבר היא הייתה צועקת עכשיו: לא אני הטבעתי את תמר! וזה נכון. בייחוד אני, העוסקת באקופואטיקה ובתיאוריה שמאחוריה שדורשת אתיקה סביבתית, צריכה להיות מודעת למוסר ולעשיית הצדק גם עם איתני הטבע שאינם יכולים לדבר בשפתנו. יהיה זה גילוי נאות לספר כי הכינרת לא סחפה את תמר. תמר נסחפה ברגשות הקשים שהיו מנת חלקה בשלוש השנים האחרונות של חייה, וברגע של כאב גדול מנשוא שמה להם קץ.

*

אולי זה לא היה קורה, אילו ואילו ואילו... בעיקר אילו העולם היה עדין יותר. תמר הייתה עדינה. לא פעם הייתה מבקשת ממני לדבר אליה יותר ברוך. יהיה זה שמאלץ לומר: עדינה מדי בשביל העולם הזה. כשאמי העדינה, סופי, שתמר דומה לה, איבדה את אביה בהיותו רק בן 40 בנים שבצרפת, היא ביקשה לחקוק על קברו: "הוא היה יפה מדי בשביל האדמה, / האל הזמין אותו אליו". לא נעים, אבל זה נדוש. אלא שהיום מתחילים להכיר בכך שיש אנשים רגישים יותר מן הרגיל. השאלה היא אם זה חסרון או שזה הכיוון של כולנו, להפוך לרגישים יותר. הפסיכואנליטיקן היינץ קוהוט, שאני אוהבת משום שהוא מדבר בדיוק על זה, טוען, בשונה מפרויד, כי המצב הבסיסי של האדם איננו יצר ואשמה אלא אידיאלים וטרגדיה. האדם נולד נקי ומלא אידיאלים. אם יזכה בסביבה תומכת, שמספקת לו זולת אמפתי ומאפשרת לו לפתח את האידיאלים, הוא יהיה אדם שמגשים את עצמו ומאושר. אך המציאות אינה טלית שכולה תכלת; על אף אחד לא שומרים בצמר גפן, ולאט לאט האדם מוותר על האידיאלים ודוק של טרגדיה מתחיל להיות משוך על הכול.

*

כשקורה אירוע מטלטל, דברים שקרו לפניו מקבלים צביון של הכנה לבאות. פתאום הכול נתפס כ"סימן". כך קרה שימים אחדים לפני שתמר שלי טיבעה את עצמה בכינרת, הוזמנתי להופעה של תמר בורר אצל חברה בכליל. תמר בורר היא רקדנית בוטו נכה. בוטו הוא ריקוד יפני שהומצא אחרי השלכת פצצת האטום. לפתע קם אדם ואמר שהגיע הזמן להפסיק להסתיר את הנכים והמעוותים – בואו נעלה אותם על הבמה, שירקדו כמו שהם, עם מה שיש. יש כמה אנשים שעוסקים בזה בארץ. תמר בורר היא מן המרכזיות בתחום. היא מיוחדת עם צ'זרו היפנית, שחיה עם משפחתה בכליל. הן חברות כבר שנים רבות,

אבל הייתה זו הפעם הראשונה שהן יזמו טקס־תה והופעה פתוחה לחברי הכפר. ישבו על מחצלת מתחת לעץ דפנה ענק. עץ הדפנה אינו טבעי באזור. היה סביר יותר שנשב מתחת לחרוב. אבל צ'יזרו נטעה עץ דפנה (כן, "ער אציל") לפני 30 שנה ועכשיו הוא מלא זרי גיבורים. לא עשינו לה זה, אבל היה מגיע לה, לרקדנית הנכה שלא יכלה לעמוד על הרגליים, ובכל זאת רקדה לפנינו על המחצלת עם מה שנותר. אחר כך התפתחה שיחה על תפיסת המוות בתרבות היפנית, המוות שאיננו עצוב, שהוא רק דלת, רק מעבר לשלב אחר בחיי הנשמה. אחר כך שיתפה אותי חברה בסבל של בנה, שניסה כבר כמה פעמים לעבור מכאן, והיא אמרה לו כי אם ילך היא תלך אִתּוֹ. עם כל אלה ועם תרמיל מלא בחמוץ־חמוץ של לימונים שצ'יזרו נתנה לי, כי העצים שלי התרוקנו, הלכתי את עשרים הדקות בשביל העפר, הצופה אל גבעות מכוסות עצי זית, לכיוון ביתי.

כעבור כמה ימים הגיע חג השבועות. כרגיל, תמר התכתבה אִתּי והתייעצה אם לבוא לעשות את החג אִתּי בכליל או עם אחותה יעל בכינרת. החג הזה הוא הפתיחה הרשמית של עונת הרחצה, והיא בחרה בכינרת. האהבה לגופי מים, מעיינות, ברכות של מפלים, היא גורם מרכזי בחיינו. תמר אהבה לטבול בהם בקיץ ובחורף. בשנה האחרונה פיתחה משיכה למים קפואים. היא הייתה טובלת בבניאס באמצע החורף. וזה גם מתוך אמונה שזה מועיל כנגד הדיכאון (השיטה ההולנדית). ניסינו להבין מה פשר המשיכה הזו אל מקורות המים. שתינו לא התלהבנו מברכות מעשה ידי אדם, אבל בשביל כל מעיין קטן עד גיחון היינו מוכנות ללכת שעות בשמש. אחד הדברים האחרונים שעשינו יחד היה הליכה של שעה בנחל ראש פינה כדי להגיע אל המעיין השלישי. סביב ברכה של שני מטרים בילינו את היום בחדווה ובסיפוק, עד כמה שאפשר היה במצבה. היו ימים שלא הרחקנו עד ראש פינה אלא טבלנו בבור מים בכליל. גם הוא, אובייקטיבית, לא מי יודע מה; המים רדודים וקצת עכורים, אבל את מרגישה שאת נכנסת לממד שמעבר ליום־יום. הבור הוא בן אלפי שנה. הוא חזר להיות טבע. והטבע הוא בלתי צפוי כמו כל פגישה עם ה"אחר". את דרוכה כאילו הוא מגיע אל המעמקים וכל המפלצות עלולות לעלות. את גם יודעת שהוא היה בור קבורה, ומרגישה שאת מסיגה גבול ומי יודע מה תהיה התגובה. מצד שני את חשה רצויה, כאילו חזרת אל ביתך הקדמון, כאילו שמחים שאת כאן. ופתאום הכול מתמלא חיים ומסתורין ונוצרת חוויה. היום אני מתבוננת בתמונה של תמר המגיחה מן המים הכהים של הבור אל האור הגדול שבפתח, ומתאמצת להיזכר במה שלמדתי מחברותי היפניות, ולראות בזה סמל לדרך שעושה עכשיו נשמתה היוצאת מן החושך של הסבל היומיומי שהיה מנת חלקה אל האור של הנצח.

*

השבעה. מעולם לא הייתי בסיטואציה כזו. במקום הזה שבו בדרך כלל אני לבד, שיש בו ימים שלמים שאני לא משמיעה קול, פתאום מאות חברים ומכרים מכל רובדי החיים. הנה מגיעים חברי ילדות שלי ו"לוקחים" אותי ליפו, והנה חברי ילדות של תמר ש"לוקחים" אותנו למושב חמד, והנה חברות מן העבר בבצלאל וחברות מן הגרעין בקיבוץ וחברים מן

ההווה בפרדס חנה, ואז החברים מאזור הכינרת, אלה שחיפשו אותה כל הלילה בסירות או ברגל, עם פנסים וקריאות בשמה, אלה שסרקו את החופים הרחוקים של ה'בִּטְחָה' (שפך הירדן לכנרת) במחשבה שלשם נסחפה. והנה הדודים מנורוגיה, אלה שכבר חיים בארץ ואלה שבאו במיוחד מאוסלו. הנה חבריי המשוררים מתל אביב והשכנים מכליל. וזה מתחיל בחיבוק עצוב וממשיך בשיחה ערה על החיים. התעניינות זה בזה: מה את עושה עכשיו ואיפה? והנה חגית וליאת ודורינה מביאות מגשים וסירי אוכל, ואני שולפת בקבוקי יין, והבן פותח מחשב ומראה צילומים מהמקום החדש שלו בקוסטה ריקה. כנראה אי אפשר להישאר עצובים כשכל החברים פתאום מסביב. אומרים לי שזו בדיקת כוונת השבעה. סחרחורת שמשיחה את הצער. שמשיחה את תמר. אז התחלתי משהו יזום; אני שואלת כל אחד לחוד איך הוא זוכר אותה, ומקבלת סיפורים שלא הכרתי, פיסות חיים שאני מוסיפה לחייה ומאחה ומרפאה כמו כד חרס שהולך וגדל, הולך ומתמלא. מה מוזר הצילום שמראה לי חברה שטיילה אתה בברלין לא מזמן, אולי לפני שנה. זוהי כנראה האנדרטה לזכר השואה. תמר טיפסה ונשכבה על אחד ה"קברים" ודאגה שהחברה תצלם אותה מלמעלה. אני זוכרת שקניתי לתמר ספר של חיים באר על ברלין, אבל הספר לא עניין אותה. היו לה עניינים אחרים. כמו זה למשל. מה זה, הומור? התגרות בעיקרון שלפיו דומה מושך דומה? או העניין במוות שיש כנראה לכל שמאן, כי מצב הטראנס שאליו הוא מתעלה הוא בעצם חוויית מיתה, אותם החומרים פועלים על המוח. בכל אופן, למה תמר נשכבה כך כמו בקבר? זה טרנד בברלין? זה טרנד בין ישראלים? די מצמרר. בעצם, אני נזכרת שבין כל הסדנאות שעשתה הייתה גם אחת שבה אתה קובר את עצמך – כדי להתמודד עם רעיון המוות וגם כדי להתחדש ולקום לתחייה. הרי הרעיון הזה היה תמיד בתרבות. זה הרי ה"ממנטו מורי" המפורסם. אני לא מתעסקת בזה, אבל המציאות היא שמהגבעה שעליה אני חיה אני רואה את הגבעה שבה אשכב כשאמות, זו שתמר קבורה בה עכשיו, עדיין בלי אבן כבדה מעליה. את המצבה אצטרך להזמין אצל בעלה של צ'זרו היפנית, הפסל של כליל. אז כן, השכנות הזאת של גבעת העלמין היא הכנה הדרגתית, רכה. היא נמצאת שם אבל לא כופה עצמה עליי, לא עכשיו.

אתמול, כאשר אנשי הוצאת הקיבוץ המאוחד ישבו אתי מתחת לגפן, קיבלה מנהלת ההוצאה הודעה בנייד שהסופר א"ב יהושע נמצא ברגעיו האחרונים. זו הייתה זריקת מציאות לבועת התנחומים שנוצרה סביבנו. כבר עשרה ימים אנחנו עטופים באהבה ובחיבוקים ובארוחות, עד שנדמה לנו שאנחנו בנים יחידים למקום. והנה עוד מיתה, עוד אבל. הכרתי אותו, קראתי אותו, אבל לא בכיתי למשמע הידיעה על מותו. גם על תמר עוד לא בכיתי את הבכי הגדול. בכל פעם שזה מתחיל אני עוצרת אותו. אני לא יודעת אם זה מעיד על גבורה או על קהות חושים. היום תפסה אותי אחת המורות הרוחניות שכליל משופעת בהן ושאלה: "בכית? ממש? אני רוצה שתבכי, שתרגישי חזק!".

זה כנראה יקרה כשתסתיים סחרחורת המפגשים החברתיים. כי איך אפשר להתרפק על מי שאיננו ולהתפרק כשיושבים מולך חברים שלא ראית עשרים שנה ואת כל כך שמחה בהם? אי אפשר שלא לחייך ולהזכיר חוויות משותפות, ואז הם מספרים לי על האובדנים הטריים שלהם, ואז מישהו מביא מטעמים או כוס יין, ואז מישהו מסכם שהחיים

נמשכים למרות האובדן, ואז אנחנו לא אומרים אך מרגישים איזו אחווה מזוהה, חתרנית, של החיים עדיין.

*

להלוויה של אחותו הגיע בני נמרוד מקוסטה ריקה. לא ראיתי אותו לפחות חמש שנים, כך שהעצב נמהל בשמחת הפגישה. אך כשנגמרה שהותו ובאה עת להיפרד, לפני הטיסה, הוא ביקש שנערוך איזה טקס, משהו לסיכום ולסיום התקופה הזאת בחיינו. החלטנו להעז ולרדת אל פיסת החוף שבו איבדה את עצמה לדעת, ואולי להעלות באש את המחברות הרבות שהשאירה, המתארות שוב ושוב את המרה השחורה התוקפת אותה. תמר האמינה באנרגיות וגם חסה על נפש ילדיה, חשבנו שהיא לא הייתה רוצה שחומרים כאלה ימשיכו להסתובב בינינו ויגיעו אליהם. הייתה שעת דמדומים. אל המקום המסוים, מפרץ קטנטן בין הדקלים, שרצועת קנים וסוף מפרידה בינו לבית העלמין של הקיבוץ, לא יכולנו להגיע ברגל (תמר הגיעה אליו בחתירה), אז הלכנו אל קצה המזח המקיף את נמל הדייגים הזעיר, והתיישבנו על מדרגות הבטון של בסיס המגדלור (הזעיר גם הוא). החשכה ירדה. כיבינו טלפונים וישבו שותקים. לא ידענו איך לערוך את הטקס הזה, אז פשוט דמענו בחסות החשכה ודיברנו איש מהרהורי לבו וחרטותיו. הדילמה העיקרית הייתה איך חוזרים לחיים הרגילים. ואיך לא חושבים עליה באופן אובססיבי-טרגי אלא בצורה מוארת המשחררת את נשמתה מן הסבך האנושי.

פתאום היה לי חשש אמתי שנמרוד ייסע ככה עם ענן שיעיב על חיי – ומצאתי מה לומר! פיתחתי את הרעיון שתמר הספיקה לחיות חיים אינטנסיביים. שהיא הגשימה הרבה חלומות, הוציאה לפועל הרבה תוכניות, נסעה למרחקים, התנסתה בהרפתקאות ובאהבות; היא אפילו הפכה לשמאן! ברצינות, היא עברה את המבחנים הקשים. למרות החזות השלווה והתמימה, תמר רצתה חיים עם דואָנְדָה. היא לא קראה לזה כך. היא לא דיברה על זה, כי איך אפשר עם משפחה שכל כך עובדת על הטוב והפשוט? אבל עכשיו אני תופסת. זו הסיבה שבילדותה, בכינרת, הייתה תופסת סרטנים שחורים מפחידים. פעם, כששאלתי אותה למה, מה זה נותן לך, היא אמרה: "זה משהו ממלא". בבגרותה, כדי למלא איזה רִיק, הייתה נוסעת לג'ונגלים של פרו, פעם אחר פעם. היא למדה שם, היא צמחה צומות ארוכים. היא אפילו התאהבה שם, והוא היה בעל ג'ונגלים (מאלה שרוכשים אותם כדי להצילם מפרייה), ובנה לה בקתה בלב הג'ונגל. ובג'ונגל היו נחשי ענק ונהר רותח. זה עשה אותה מאושרת, זה היה "ממלא". היא אפילו התחילה לצלם סרט על חייה בפרו (נצטרך לחפש את החומרים). מעתה ואילך היו החיים עלולים להיחוו כירידה. מה שעשתה ב-52 שנות חייה יכול היה למלא גם תשעים שנה. לא מדובר פה בחיים מבוזבזים, אלא בחיים מקוצרים ודחוסים, משמעותיים כמו שיר. האמת היא שזה שכנע גם אותי. ואז פירטנו את תקופות חייה, הצבעוניות כל כך, ועלתה הרגשה כי האינטנסיביות הזו הייתה גם היא גורם מערער. כן, אפשר לומר שהיא שרפה את הנר משני קצותיו. ורעיון נוסף היה, שיש יופי בדרך שבה יצאה מכאן. במצבה הנפשי זו הייתה יכולה להיות תאונה מכוערת או מחלה ומוות בבית חולים. במקום זה היא מתה במקום שבו בחרה, במקום

שאהבה; עוד אחת מן הטבילות שמילאו את ימיה בשנים האחרונות. אז גם עכשיו היא טבלה, ועוד תיוולד מחדש.

פתחתי את אחת המחברות, ובה היה כתוב: "למה לא לעשות את זה במים? אני אוהבת מים!". קראתי את זה בקול, נתנו לזה להדהד, ואז הדלקנו מדורה קטנה על מדרגות המגדלור ושרפנו את המחברת, יחד עם עוד כמה. הלך והחשיך. פתאום עברה סירה גדולה, מאלה הכמו-עתיקות, שנבנו לשחזר את סירתו של ישו. היא דחפה את המים ועשתה גל גדול שהתנפל על המדורה שלנו, כיבה אותה וזרה את אפר המחברות לכל עבר. טבעי שעוברות במקום הזה סירות, זה הלא המעגן, אבל בסיטואציה הזו לא היה אפשר שלא לחשוב על המעבורת מן המיתולוגיה היוונית, זו המעבירה את הנשמות אל עולם המתים.

*

יצא לי להתמודד עם נושא האיבוד לדעת כשתרגמתי את שירי סילביה פלאת'. זה היה לפני 40 שנה. הייתי צעירה ומאוד רצינית, ודרכי בתרגום הייתה קודם להפנים ממש את המקור, לקרוא כל מה שצריך כדי לדעת עליו הכול, ללמוד את המעבדה של המשוררת, ואז לחכות להשראה ולהוציא, רצוי באחת, את הגרסה העברית. יחד עם שירי בעלה טד יוז לקח לי המפעל עשרים שנה שבהן הייתי מושקעת בעיקר בתרגום. ההתאבדות נראתה לי הטרגדיה הגדולה ביותר שניתן להעלות על הדעת. קראתי את ספרו של א' אלברו, "האל האכזר", מחקר בתחום, ובעיקר התרשמתי מהמהלכים בחייו של טד יוז. יוז, שהיה משורר פראי (היום חוגגים אותו כמשורר אקופואטי), ניסה לכתוב על הכוחות הראשוניים, הלא תמיד טובים, שפועלים בטבע ובטבע האדם. ספרו "עורב" הוא ניסיון להתעמת עם הכוחות האלה. אלא שלא די שאשתי הראשונה סילביה התאבדה, גם האישה האחרת, אסיה גוטמן, בחרה לשים קץ לחייה. והיא לקחה אתה להאדס גם את בתם המשותפת שורה. יוז האמין מספיק בכוחות כדי להבין שזהו סימן שצריך להפסיק להתעסק אתם. הוא לא המשיך את הקובץ "עורב" לפי התוכנית.

אני נמצאת במצב דומה. אני מתפלספת ומביאה פסיכולוגיה בגרוש או ביותר, אך לא נוגעת במה שאני חושבת הוא הסיבה האמתית, מפחד להתעסק עם הכוחות. נחזור למה שאפשר לדבר עליו. תמר לקחה אתה לחוף שירים שלי. השוטרם שמצאו אותה אמרו שהיה דף מקופל בספר. מכיוון שהספר טרם חזר אליי, אני שואלת את עצמי: מה היה השיר האחרון שקראה טרם מותה? אני מדפדת בספר בדמיוני וחושדת בכל שיר שהיה בו משהו כואב מדי או כבד מדי או מייאש מדי, או להפך, הרמוני מדי, כזה שלידו חייה נראו לה כאוטיים. אבל העובדה שקיפלה את הדף אומרת שהיא התכוונה לחזור ולהמשיך לקרוא.

קרה לי משהו דומה עם אבי. לא אהבתי אותו, אף שקיבלתי ממנו כמה כישרונות שמועילים לי היום בעבודה הספרותית. כשעיינתי בספריו, הרבה לאחר שכבר לא היה בין החיים, פתחתי ספר סיפורים של גי' דה מופסאן והנה היה דף מקופל. זה היה באמצע סיפור בשם "מינואט". אבי קרא כאן והפסיק לרגע במטרה להמשיך, והרגישות הפיזית שבסיפור שעבר תחת עיניו, שאולי עורר בו רגש, קירבה אותי אליו. פתאום חשתי כלפיו

אחוזה של בני תמותה שמנסים למלא את החיים בסיפורים ובריגושים, בלי לדעת מתי יסתיים, ככה, באופן הכי פרוזאי, הסיפור שלהם. כך או כך, אני שמחה שתמר אהבה שירה, שהיו לנו הרבה קריאות ביחד, שבכלל התעניינה בשירי, ששני הדברים האחרונים שראתה היו שירים וכינרת.

*

פעם נסענו יחד לפריז. זו הייתה היוזמה של תמר. יוזמות כאלה נבעו בדרך כלל מאיזה קול פנימי. הפעם לחש לה הקול הפנימי לחזק את הקשר עם אימא, ליצור מרחב של רוח הרחק מן התפקוד היומיומי. זה היה מעט לפני שהחלו המצוקה שלה והקורונה של כולנו. היא מצאה לנו דירה נאה, דומה בסגנונה לבתים שלנו, שמלכתחילה הושפעו מארכיטקטורה כפרית צרפתית. בפריז טיילנו קצת, אבל לא היינו בבולמוס של להספיק הכול. השקענו די הרבה בבתי קברות, וחוץ מזה לקחנו את הזמן לטייל אנג'ה על גדות הסן ולשוחח, לבשל משהו בדירה ולקרוא שירים על כוס יין. מאז ילדותה אהבה תמר קריאה ביחד, בקול, זה היה הכיף הביתי. "חיק המשפחה" היה השטיח עם הכריות מול האח המבוערת, שם השתרענו וקראנו משהו ביחד. לקראת הנסיעה חיפשתי שירה בצרפתית לתרגם ולקחת אתנו. התביתי על משורר שאמי הצרפתייה אהבה. שמו סולי פרודום. הוא היה הראשון שקיבל פרס נובל לספרות. זה היה ב-1901. הוא גם היה מראשוני התומכים בדרייפוס. השיר הידוע ביותר שלו נקרא "העיניים". הוא תוהה בו איך ייתכן שכל אותן עיניים יפות, מהפנטות, אלה בכחול-שמים ואלה בחום קטיפתי, אלה המלאות הבעה של שמחה או של עצב העולם – איך ייתכן שכל אותן עיניים כבר לא רואות? הפואנטה בסוף השיר היא שלא ייתכן שהן חדלו להתקיים, הן אמנם נטמנו באדמה, אך הן ממשיכות להביט משם, עמוק בפנים. לא קראתי את השיר הזה לתמר, אבל עכשיו אני חושבת על עיניה הכחולות. חזרתי לשבת על הגג בשעת השקיעה. אני שותה יין ומנסה להאזין למוזיקה. בזמן האחרון שום דבר לא מתאים. ניסיתי להאזין לרקוויאמים למיניהם: של מוצרט, של ורדי, של פורה... יותר מדיי בומבסטי! אז אני שמה ברברה אחרי הפסקה של חודש, וראה זה פלא, העצב הקבוע שלה כל כך מתאים לי עכשיו. אצלה העצב מובנה במנעד של הקול. לא חשוב על מה היא שרה, זה תמיד נשמע עצוב ועמוק. הנושא העיקרי שלה, אפשר לומר כמו של כל הצרפתים, הוא האהבה. אני לא חושבת ש"אין אהבות שמחות", אבל אצלה אין, משום שבשיא האהבה טמון אצלה החשש מאובדן הלהט. במקרה זה היא מעדיפה פרידה מאשר אהבה שנבלה. צער האהבה שעולה מכל שיריה הוא בעצם הצער על כך שהדברים חולפים, שהנעורים חולפים, שהחיים חולפים. לזה אני יכולה להתחבר גם עכשיו. היום גיליתי אפילו שיר שבו הדוברת בוחרת למות צעירה, כל עוד לא הועם יופייה. כשאני מנסה לנחם את עצמי על אובדן תמר, זה אחד היתרונות שאני מציינת; אכן, כבר לא יועם יופייה. היה לה יופי טבעי. היא כמעט לא השקיעה זמן בטיפוח. מדי פעם, בימי הולדת, הייתי לוקחת אותה לסופר פארם וקונה לה קרמים טובים כמתנה, או משכנעת אותה ללכת להתפנק אצל הקוסמטיקאית במושב. עכשיו היא כבר לא תצטרך לטרוח. כשנרצח בפיגוע בתל אביב חברנו הצעיר ברק לופן, מישהי, אולי תמר, אמרה משהו